

Anmeldelser

Dansk Identitetshistorie, 1, Fædreland og modersmål 1536–1789, 2, Et yndigt land 1789–1848. Redaktion Ole Feldbæk. C. A. Reitzels Forlag, 1991, 424 og 468 sider. 395 kr. pr. bind.

»Vi er danske folk, ét kød og blod, og i mange stykker ens af sæder og vilkår«, skrev karmelitermunken Poul Helgesen sidst på året 1534 i en formaning »til alle kristne læsere« om enighed i landet under Grevens Fejde. Han har øjensynligt ment, at der var en »dansk identitet« at appellere til på det tidspunkt – hvad der så ellers måtte ligge i det begreb.

Forskergruppen, der nu har frembragt de første to bind af værket *Dansk Identitetshistorie*, er ikke enig med Poul Helgesen. Den har arbejdet ud fra den antagelse, at det først var i 1700-tallet, at dansk identitet blev et anliggende for samfundsgrupper uden for magthavernes kredse. Denne identitet udviklede sig i den generations levetid, som oplevede loven om indfødsretten i 1776. Det fædreland, man identificerede sig med, var nu defineret som landet, hvor man var født og opvokset. Man blev bevidst om fælles sprog, fælles fortid og det, man i princippet forestillede sig var et nationalt fællesskab. *Man* er i den forbindelse borgerskabets øverste og mellemste lag, altså først og fremmest akademikere og embedsmænd på mange niveauer samt funktionærer og håndværksmestre. Loven om indfødsretten var især vigtig, fordi den ud over at være magthavernes forsøg på at samle indbyggerne i den multinationale stat også var ment som – og virkede som – en politisk imødekomende gestus over for de nye tanker og følelser vedrørende danskhed og fædrelandskærlighed, der siden midten af århundredet havde vokset sig stærke i borgerlige kredse. Loven imødekom et følelsesmæssigt behov blandt borgerne, der følte sig bekræftet i deres danskhed ved kongens landsfaderlige gave til sit folk.

Det er værkets redaktør, Ole Feldbæk, der formulerer disse tanker, som vist må opfattes som de bærende i bøgerne, eftersom flere af forfatterne skriver i tilslutning til dem. Det skal dog bemærkes, at Lorenz Rerup formulerer sig på en måde, der vist må forstås som udtryk for en anden opfattelse: den danske identitet var i løbet af 1700-tallet blevet styrket og udbygget (den havde altså været der før). Den indeholdt efterhånden mange af de elementer, der senere indgik i den danske nationalisme, men det afgørende spring, der satte »folket« i centrum, blev ikke foretaget. Det var staten personificeret i det kongelige dynasti, der bandt helstaten sammen, ikke folket. Den over-

ordnede samfundsideologi omkring 1800 var ikke en nationalisme, men en helstatspatriotisme. Loven om indfødsretten af 1776 var ikke national, den var et skridt til befæstelse af en helstatspatriotisme, som ikke var en nationalisme, men en statspatriotisme. Og Rerup gør den ikke uvittige bemærkning, at »betoningen af nationale særtræk, f.eks. af sproget, som et skel mellem mennesker kunne forekomme en helstatspatriot at være udtryk for et barbari, som når vi i nutidssprog tager afstand fra racisme« (bind 2, s. 326ff).

Det skal ikke bebrejdes forfatterne, at der er forskelle mellem deres synspunkter. Artiklerne er selvstændige, og forfatterne bærer hver for sig ansvaret for deres afhandlinger, som redaktøren skriver i indledningen. Det anførte tager sigte på at gøre opmærksom på nogle af de problemer, der knytter sig til den terminologi, som forskergruppen er blevet enig om at benytte, herunder naturligvis især begrebet *dansk identitet*, som har givet navn til hele projektet. Redaktøren bemærker i indledningen (s. 18), at »en explicit stillingtagen til teori og terminologi... indtager en ret tilbagetrukket plads i de publicerede afhandlinger«. Vægten skal lægges på ordet explicit, for naturligvis er der en teori (eller flere) bag det hele, så sandt som teori er alt det, der forudsættes eller antages. At en dansk identitet først begynder i 1700-tallet er således en særdeles massiv teori, der er blevet bestemmende for indholdet i begrebet identitet, sådan som det bruges i de fleste af artiklerne. Egentlig kommer der først en definition af dette nøgleord på side 227 i bind 1: et følelsesmæssigt behov for et tilhørsforhold, men det overvejes også i indledningen. Her gives det en snævrere betydning. Dets fordele siges at være, at man kan stille konkrete spørgsmål af typen: hvem identificerede sig med Danmark og dansk, og med hvilken intensitet markerede den nationale identitet sig i et givet tidsrum, sammenholdt med individets eller gruppens andre identiteter. Her ser det ud til at dreje sig om *national* identitet, identisk med nationalfølelse el. lign. og ikke om danskernes behov for et fælles tilhørsforhold, f.eks. i de tider, da Vedel og Huitfeldt talte om fædrelandskærligheden som indgivet af Gud (jfr. 1, s. 40). For de fleste af forfatterne er projektet altså ikke at indkredse de følelser af fællesskab inden for det danske rige, som har eksisteret til forskellige tider, f.eks. den danske identitet, Poul Helgesen appellerede til, da det så sortest ud for samhørigheden, men derimod om tilbivelsen af nutidens nationalfølelse i takt med nationalstatens opkomst. Det handler om *national* identitet og ikke om dansk identitet i bredere forstand, og det havde været heldigt, om dette var fremgået af projektets titel. Teorien om at danskhed først optræder i for-

bindelse med nationalfølelse har været bestemmende.

I en artikel i dette tidsskrift i 1984, *Kærlighed til fædrelandet. 1700-tallets nationale selvforståelse* har Ole Feldbæk lanceret lignende tanker. Her er noglebegrebet imidlertid ikke dansk identitet, men, som titlen siger, *national selvforståelse*. Sidstnævnte størrelse havde udviklet sig gennem 1700-tallet i borgerlige kredse i den smukkeste tænkelige harmoni med disse kredses håndgribelige egeninteresse. Den nationale selvforståelse var ved 1700-tallets slutning efter alt at dømme endnu begrænset til borgerskabets øverste og mellemste lag, for bønderne var endnu ikke blevet nationale. Denne brug af begrebet *national selvforståelse* som en tidsmæssig specifik fremtrædelsesform for dansk identitet giver anderledes god mening end påstanden om, at der overhovedet først optræder en dansk identitet i 1700-tallet, og forfatterens indlæg i det nye værk betegner i det hele taget ikke noget fremskridt i forhold til den mindre kategoriske og mere nuancerede artikel fra 1984.

Der bruges mange andre begreber i de to nye bind, hvoraf nogle har været nævnt i det foregående: national identitet, patriotisk identitet, statspatriotisme, ideologi, kulturnation og endnu flere svære størrelser, som dels betegner noget forskelligt og dels griber ind i hinanden på forskellig vis. Der stilles store krav til læserne i retning af at holde styr på, hvad begreberne dækker. Lorenz Rerup har meget ret, når han efter en halv sides overvejelser over begrebet nationalisme tilråder forsigtighed i omgang med begrebet (2, s. 325). Det er faktisk mere af samme slags, som denne halve side indeholder, der efterlyses, og hvad der her er sagt går alene på, at det ville have forøget klarheden og dermed værdien af forskergruppens arbejde, hvis den i højere grad havde bragt sig selv og læserne på det rene med, hvad den lægger i de svære ord, og hvilke implicite teoretiske synspunkter, der har styret dens overvejelser.

Det er altså et værk om tilblivelsen af den moderne danske nationalfølelse, vi er ved at få. At 1500-tallets danske identitet var noget andet er klart nok. Harald Ilsøe har ud fra sit store kendskab til kilderne skrevet om den ældre tid, hvilket i praksis vil sige fra slutningen af 1400-tallet, selv om både bindets og artiklens afgrænsning bagud er en anden, henholdsvis 1536 og ca. 1550. Ilsøe har i sine talrige citater fundet mange udtryk for både magthavernes ønske om et fællesengagement i fædrelandet og for, at et sådant engagement faktisk fandtes, men han mener samtidig, at »i den ideologiske alliance mellem kongemagt og lutherdom var begrebet fædreland uden principiel betydning« (s. 28). Ja, hvis man går ud fra det indhold, man lagde i begrebet i 1700-tallet og senere. Ilsøe synes (med et [!]) at studse over, at Anders Sørensen Vedel nærmest bruger ordet menighed synonymt med fædreland (s. 41). Mon ikke det hos den tænksomme Vedel er et spor af den gamle tanke, også

velkendt fra udlandet, at menigheden, nadverfællesskabet, var det samfundsfællesskab, man følte sig knyttet til. Dette sakrale fællesskab var på det nære plan sognet eller købstaden, men den lokale menighed var en del af den større menighed, det standsdelte samfund, og kongen stod som den samtlige figur og som forsvarer af den danskhed i kød og blod og sæder og vilkår, der for Poul Helgesen var givet af naturen. Også Christiern Pedersens optagethed af dansk sprog og historie og hans udsagn desangående skal forstås i denne sammenhæng. Hans ønske om at give danskerne en dansk helt af format bar som bekendt frugt. Kroniken om Holger Danske hørte til den mest yndede læsning (og højt læsning) i tre hundrede år.

Det havde vel været værd at overveje, om ikke den grundfæstede middelalderlige tankegang om et Danmark som et led i en sakral og universel sammenhæng i én eller anden form levede videre i – eller af magthaverne søgtes overført til – den nye stat og statskirke efter 1536. Den kollektive forestilling vedrørende det sakrale fællesskab gjorde i hvert fald. Som Ilsøe har påvist, forestod statskirken kirkebønner og bededage, hvor hensigten var, at alle skulle samvirke om bevarelsen af det danske samfund, det kristne fællesskab under den af Gud indsatte danske konge. Hvis man anvender identitetsdefinitionen fra bind 1, side 227: et behov for et følelsesmæssigt tilhørsforhold, og samtidig befrier sine forestillinger om 1500-tallets fædrelandsbegreb for 1700-tallets betydning, vil man få en dansk identitet så god som senere tiders, bare anderledes.

At identitetsskabelse, herunder danskhed, skal ses i sammenhæng med den generelle mentalitetsændring, der fandt sted i løbet af den periode, bindene behandler, antydes senere derved, at det noteres, at forbindelsen mellem religiøs og samfundsmæssig bevidsthed efterhånden løsnede sig. Ole Feldbæk overvejer forudsætningerne for skabelsen af »den tidlige danske identitet« i 1700-tallet og nævner som én af disse den begyndende sækularisering. Langsomt svækkedes kirkens og religionens magt over sindene, samtidig med at oplysningstidens kritiske fornuft vandt indpas. Der opstod et følelsesmæssigt tomrum, det var ikke længere tilstrækkeligt blot at være »en loyal undersåt, en nyttig borger og en synder for Gud« (1, s. 228). Bortset fra at det sidste (der i øvrigt gentages s. 253) er en karikeret fremstilling af tidligere tiders religiøs-sociale forestillinger, som højst kan dække nogle teologers ønsketænkning, er der her sagt noget væsentligt. Det er naturligvis ikke Feldbæks mening, at »sækulariseringen« eller den »rationalisme«, der angives som en drivkraft, der svækkede kirkens position (2, s. 259), i sig selv var handlende størrelser, og det havde været interessant at se forskergruppens overvejelser over, hvordan den proces kan tænkes at være foregået, som førte fra én dansk identitet, tænkt og følt inden for den religiøse helhedsforståelses rammer, gen-

nem udviklingen af en ny virkelighedsforståelse med en ny form for rationalitet og blandt andet dermed til nye rammer for følelsen af behovet for et samfundsmæssigt tilhørsforhold. En teori om, at det er i sammenhæng med denne udvikling, vore nutidige begreber om fædreland og vor nationalfølelse er blevet til, ville måske i højere grad have bidraget til forståelsen af danskhedens udvikling til det, den er i dag.

Ud over antagelsen af, at en dansk identitet først opstod i 1700-tallet, er én af de implicite teorier, der har styret gruppens arbejde, at man kun kan sige noget om holdninger og følelser hos den lille del af befolkningen, der kunne læse og skrive. Det gentages med mellemrum i forskellige sammenhænge, at hvad bønderne, i 1700-tallet tre fjerdedele af befolkningen, mente, ved vi ikke. Selv om »danskene« i 1776 havde fået en »national identitet« (1, s. 218), hedder det tre sider længere fremme, at i 1776 »havde størstedelen af den danske befolkning slet ikke mødt de nye nationale tanker og følelser«. Omtrent det samme siges i bind 2, side 255 om de følgende årtier, og begge steder henvises der til de få bevarede bondedagbøger fra disse tider, der ikke siger noget om nationalfølelse og den slags. Med andre ord: den mundtlige kultur formodes at skulle studeres, som om den var skriftlig. Den internationale kulturforskning har ikke sat spor her. Det er ikke muligt her at udbytte dette, og der skal derfor kun gøres en enkelt bemærkning. Flere steder fremhæver forfatterne med rette sproget som en væsentlig del af eller skabende kraft for den danske identitet. Modersmålet blev betragtet som et våben i kampen for en dansk identitet, udviklingen af det danske sprog blev et hovedanliggende i denne sammenhæng (f.eks. 1, s. 118ff og 2, s. 399f). Man kunne spørge: hvad så med »den gemene almue, der ikke forstår andet end deres moders sprog«, som Holberg sagde (jfr. 1, s. 120)? Hvis sproget var vigtigt for den lille gruppe, der havde eller var ved at udvikle en national identitet i moderne forstand, har det vel også spillet en forenende rolle for dem, der havde en anden form for dansk identitet?

Foruden det allerede nævnte hører vi i bind 1 om, hvordan de dele af befolkningen, der behandles, nåede frem til at opfatte fædrelandet som det land, hvor man var født og opvokset, efter at der tidligere i 1700-tallet havde været megen tale om, at fædrelandet var »verdensborgernes fædreland«, landet hvor man levede og virkede som loyal undersåt og nyttig borger. Karin Kryger har eftersporet de nationale følelser og den bevidste søgen efter nationale udtryksformer i den nyklassicistiske kunst. Vibeke Winge skriver i begge bind om forholdet mellem dansk og tysk. Bind 2 handler i øvrigt om, hvordan den nationale identitet fik tilføjet nye træk i den følgende tid frem til 1848. Det kom bl.a. til udtryk i et krav om Danmark for danskerne hvad embeder angik, og i Tyskerfejden, hvor der ifølge Vibeke Winge og Ole Feldbæk for

første gang blev givet artikuleret udtryk for en aggressiv dansk nationalisme. Nationalfølelsens udvikling søges eftersporet i resultaterne af konkurrencen om en dansk nationalsang i 1818, hvor Flemming Conrad leverer en stringent og underholdende analyse af bidragene, der imidlertid munder ud i den i projektets sammenhæng nedslående konklusion, at interessen for de nationale sange på det tidspunkt var mere sensationspræget end holdbar, hvad forfatteren til dels tilskriver en vis mathed efter rigsopløsningen i 1814. Det er overraskende, at man ikke har følt behov for at fortælle historien om den sang, der faktisk blev til noget, Oehlenschlägers *Der er et yndigt land*, skrevet kort efter konkurrencen og trykt første gang 1823. Den omtales, bl.a. s. 196f, men vi hører intet om dens historie. Det kommer måske i næste bind.

Ole Feldbæk skriver om skolelovene og skolens bøger, hvori borgernes børn kunne finde bekræftelse og bestyrkelse i den nationale identitet, som de voksede op med i deres hjem, og Lorenz Rerup beskæftiger sig med udviklingen fra litterær til politisk nationalisme. Bindet slutter med et stykke af Flemming Conrad om den nationale litteraturhistoriskrivning 1800–1861, hvor denne teksttype ses som udtryk for det fremvoksende borgerskabs liberale og nationale ideer og som medvirkende til, at borgerskabet og dets kultur kom til at fremstå som mere national end andre samfundsklasser.

Det er, som man ser, væsentlige emner, der behandles, selv om det ikke altid er indlysende, hvorfor et bestemt emne er med og andre ikke. Alle forfatterne er venner af talrige citater, men til gengæld for den i sjælden grad kildestyrede fremstillingsform får man forelagt et stort materiale, som andre, mindre hjemme i periodens kilder, vil kunne bygge videre på i fremtiden. Det samme gælder adskillige af de iagttagelser og betragtninger, forfatterne gør undervejs, mens andre nok kan vække modsigelse. I sin omtale af det tysksprogede persongalleri hos Holberg slår Vibeke Winge soldater, barberer og jøder sammen som generelt latterlige, let anløbne karakterer (1, s. 103). Det er ikke heldigt, for faktisk er det karakteristisk for Holberg, at jøder trods deres gebrokkne sprog i flere tilfælde bruges til at repræsentere fornuften. Det gælder den skeptiske jøde i *Det arabiske pulver* og de to jøder, der til sidst bringer *Ulysses von Ithacia* ned på jorden. Å propos: jøderne og jødefejden i 1819 havde vel fortjent at blive omtalt mere end ganske perifert, jfr. redaktorens bemærkning (1, s. 18), at minoriteterne og holdningen til dem nødvendigvis må indgå i en dansk identitetshistorie. Vibeke Winge hævder, at latin mistede sin status som fælles sprog for de lærde og deres institutioner ved reformationen (1, s. 97). Det er ikke korrekt, og fejlen rettes side 199, hvor Ole Feldbæk skriver det modsatte: ved Universitetet og i lærde kredse herskede latinen uantastet i 1700-tallet. Der er en del trykfejl, flere end normalt i den slags bøger. Et par af dem kan forstyrre meningen: der mangler et ikke

i Diderik Menschen-Skræk-citatet, bind 1, side 104, og i samme bind side 256 er 1760 blevet til 1766.

Noget af det anførte kunne tyde på, at de to bind er blevet til i hast. Det bekræftes for så vidt af redaktørens indledning, hvor der gøres rede for projektets baggrund. Pengene stammer fra en generel folketingsbevilling til styrkelse af dansk grundforskning, og resultatet, der skal rummes i fire bind, skulle påbegyndes den 1. januar 1989 og (efter forlængelse) være afsluttet ved udgangen af 1990. Tidsgrænse og emner, der behandles, er efterhånden blevet indrettet efter, hvilke forskere der kunne levere noget inden for den fastsatte frist. Det meddeles også, at den korte tidsfrist for nogles vedkommende udelukkede, at de kunne være med (1, s. 17f).

Mange vil sikkert mene, at grundforskning er noget, der kræver fordybelse og grundige teoretiske og begrebsmæssige overvejelser. Det har der altså ikke været mulighed for ved dette projekt. Grundforskningsbevillingen er et led i det ønske om central styring kombineret med hovsa-løsninger, der i disse år sætter præg på landets uddannelse og forskning. Baggrunden er nedskæringer efterfulgt af brug af nogle af de sparede penge til hasteindkaldte projekter, der for en stor del skal udføres af allerede ansatte forskere. Denne forskningsstyring sigter bl.a. på hurtige resultater. Dette mål er nået i det foreliggende tilfælde, men man kan diskutere det hensigtsmæssige i, at universiteter, fakulteter og højt kvalificerede forskere accepterer sådanne vilkår.

Alex Wittendorff

Haakon Bennike Madsen og Erland Porsmose (udg.): Næsbyhoved lens regnskaber 1502-1511. Danske Middelalderlige Regnskaber 3. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. Odense Universitetsforlag 1991. 475 s. 298 kr.

Lensregnskaberne før 1660 er et omfattende, mangesidet, men noget forsømt kildemateriale. Det er detaljeret registreret i Thelma Jexlevs Lensregnskaberne – en oversigt, 1978 (særtryk af Fortid og Nutid, XXV-XXVII, 1974-76), og en repræsentativ prøve omfattende regnskabet fra Koldinghus len 1610-11 er forbilledligt udgivet ved Birgitte Dedenroth-Schou i 1984.

Nu foreligger en udgave af den enestående række af regnskaber fra Næsbyhoved len fra Kong Hans's tid fra årene 1502-11. Dette len, der fra Grevefejds tid var kendt under navnet Odensegård, omfattede hele fem af de nordfynske herreder eller ca. en tredjedel af øen. Lenet rummede ca. 250 gårde eller omkring en syvendel af gårdene i området og ca. 2.500 skatteydende bønder.

Udgaven indeholder dels fem lensregnskaber

med jordebøger, fra 1502, 1503, 1505, 1509 og 1510 med en ekstrakt fra 1510, dels et skattemandtalt eller skatteregnskab fra 1510-11. De førstnævnte udføres af jordebogsregnskaber (jordebøger, gæsterilister, oldengældsregistre m.m.) og specificerede indtægts- og udgiftsregnskaber med udspisning for slottet, ladegården og dronning Christines gård i Odense. Det sidstnævnte udføres af lister over indtægter ved salg af lenets landbrugsprodukter og udgifter til køb af varer, tjenesteydelser, fragt, retsgebyrer m.m.

For lenet som administrativt område, for kilde-materialet og udgivesprincipperne redegøres der omhyggeligt i en indledning, ligesom også for datidens komplicerede mønt-, mål- og vægtforhold. Ikke mindst redegørelsen for kildematerialet er nyttig, for selv om udgaven er sat overskueligt op – de fem jordebøger er således tabellarisk opstillet – kan det være svært at finde rundt i det omfattende, nu og da noget rodede materiale. Her svigter også indholdsfortegnelsen, der som hovedgrupper har Indledning og Øvrige indtægtslister, med de øvrige afsnit på samme niveau indimellem og med indtægts- og udgiftsregnskaberne skjult under Øvrige indtægtslister.

Næsbyhoved-regnskaberne danner med deres jordebøger og skattemandtal ikke blot grundlag for analyser af landbosamfundet og dets struktur. Indtægts- og udgiftsregnskaberne fortæller om håndværkere og arbejdsfolk, materialepriser, lønninger og transportomkostninger og dagligdagens fornødenheder.

Hjælp ved arbejdet med teksterne får man i en realkommentar (s. 447-55), indeholdende et register over de forekommende bebyggelser med numre fra en fortløbende nummerering af bønderne i skattemandtallet 1511; desuden i ordlister med enheder for mønt, mål og vægt, med vanskelige ord og med stednavne (s. 457-75).

Ole Degn

Mikael Venge: Det gamle Aalborghus. Told og skatter på Christian II's tid. Told- og Skatthehistorisk Selskab, 1991. 196 s., ill. 238 kr.

I flere arbejder har Mikael Venge tidligere indgående beskæftiget sig med de politiske forhold i Danmark under Christian 2. Her er scenen forlagt til det nordlige Jylland, hvor han med udgangspunkt i Ålborg og det forlængst forsvundne middelalderlige kongelige slot Ålborghus ganske detaljeret skildrer den samme tidsalders administration, politik og samfundsforhold i en landsdel, der vel lå i en udkant af riget, men alligevel takket være købmænds handel med stude og sild rummede en af de vigtigste byer.

Hovedgrundlaget er brevene i Christian 2.s jy-

ske brevbog og tolderen Hans Bartholomæussens toldregnskaber og fire lensregnskaber fra Ålborg samt tre andre lensregnskaber, suppleret med spredt brevmateriale og litteratur. Med stor indlevelsesevne – nu og da måske også lidt dristige tolkninger – trænger Mikael Venge ind i de ikke sjældent noget kryptiske tekster, ikke mindst Hans Tolders ejendommeligt frie og frimodige breve til kongen.

I den ret løst komponerede bog passerer personer og begivenheder revy, og skildringen af opkrævning af landeskatter og af lensmænd og andre embedsmænds virke giver et godt indblik i de administrative forhold i en tid, der på mange måder må forekomme os fjern. En hovedperson er den førnævnte, næsten gådefulde Hans Tolder, der til trods for sin borgerlige herkomst kom til at spille en usædvanlig rolle.

Bogen er meget velskrevet, jævnlige og forfriskende ironisk distance, og en dristig brug af moderne udtryk og synsvinkler lader ofte læseren i et glimt få en ganske præcis forståelse af forhold i datiden. De lidt sparsomme illustrationer viser en række dokumenter og Hans Tolders desværre forlængst nedrevne gård på Torvet i Ålborg, og et register afslutter bogen.

Ole Degn

Benedicte Fønnesbech-Wulff: Ulkerup. Historien om en nedlagt skovlandsby i Odsherred. Skov- og Naturstyrelsen, Skippershoved, 1991. 84 s., ill. 148 kr.

Man havde altid vidst, at der i Ulkerup skov, i det nordlige Odsherred, engang havde ligget en landsby. Spor i landskabet af bl.a. gårdenes gamle bageovne, de nedlagte agre og fægangen vidnede endnu om fortidens bebyggelse. På stedet havde fra 1300-tallet ligget en skovlandsby, som ved udskiftningen blev nedlagt – eller snarere flyttet – og herefter næsten glemt.

Da en kraftig storm i 1982 raserede det pågældende skovområde, besluttedes det at afdække og opmåle landsbytomten med dens gårde og huse. Udgangspunktet var, om det overhovedet havde nogen kulturhistorisk værdi at frilægge området, og om der eksisterede et kildemateriale, der kunne belyse landsbyens historie. Det er dette projekt, denne bog omhandler.

Det er en forholdsvis kortfattet, men gennemarbejdet og pædagogisk anlagt publikation. Stoffet er disponeret i ti større eller mindre afsnit. Læseren får indblik i en række overordnede historiske perspektiver – Danmark og Odsherred – og landsbyens forhold – primært koncentreret til tiårene forud for nedlæggelsen (1779–82). Samt på mikroplanet held ned til den enkelte bondes gård, hushold og familie.

Iagttagelser og udsagn fra den arkæologiske afdækning og kortlægning af landsbyen er sammen med det skrevne kildemateriale behandlet i en spændende og overskuelig historisk fremstilling af landsby og beboere. En landsby, der nedbrydes og flyttes uden for området, mens tomt og agerjord inddrages som del af en forstmæssig drevet skov.

Af Ulkerups seks gårde og ni husmandsboliger, opstod en skovridergård, tre bøndergårde og 11 husmandshuse på to tidligere overdrev og en af landsbyens gamle vange, som opdeltes i husmandslodder.

I bogens hovedafsnit »Bønder i Ulkerup« går forfatteren tæt på en af de 16 familier, der i 1782 måtte opgive tilværelsen som gårdmand og fortsætte som husmand i Strandhaven – Niels Jenssen. På baggrund af skiftet ved faderens død er foretaget en rekonstruktion af gårdanlægget, der sammenholdt med de arkæologiske udgravninger og fortegnelse over gårdens indbo, fortæller om møbler, husgeråd, redskaber og andet indbo i de forskellige rum, såvel i udlænge som stuehus.

Ud fra andre kilder tegnes et levende billede af dagliglivet, gårdens dyrkningsforhold og drift. Endvidere de økonomiske forhold med bl.a. de skatter og byrder, som hvilede på datidens fæstegård.

I et afsnit om »Husmænd i Ulkerup« tegnes et tilsvarende billede på lavere socialt plan. En af landsbyens 10 husmandsfamilier, med en bolig på seks fag bindingsværk, hvor Jens Nielssøns gård havde 16 fag. Også her findes et skifte, som dog beretter om et langt sparsommere indbo og få husdyr. Men husmanden havde sin plads i landsbyfællesskabet, og var han arbejdsduelig og forstod at udnytte de eksisterende muligheder, var der chance for en anstændig tilværelse.

Forfatteren betegner agerbrugets beskaffenhed i Ulkerup som værende ringe. Arealets omfang var utilstrækkeligt, ligesom jordens kvalitet ikke var ret god. Der hersker nogen usikkerhed om dyrkningssystemet, men det tolkes som alsædbrug. For Ulkerupbønderne var kvæget da også det bærende element i økonomien. Ud over den agrare og animalske produktion var der for husmændenes vedkommende tale om binæring i form af frugtavl, hvilket fremgår af fæstekontrakterne – samt indtægter fra dyrkning af humle og biavl. Hertil kom selvforsyning med kål og andre grøntsager samt bær.

I bogen peges på tre væsentlige årsager til landsbyens nedlæggelse:

1. Fra midten af 1700-tallet var misvækst og kvægepest i stigende omfang blevet en tyngende økonomisk byrde for landbruget, hvilket øgede den enkelte bondes gæld og fremmede gårdenes forfald.

2. En vurdering af Ulkerup ved udskiftningen godtgjorde, at den til rådighed stående agerjord for bonden langt fra muliggjorde opdeling af seks gårde på de 6–8 td. htk., som man ved udskiftningen tilstræbte at give hver bonde.

3. Ved inddragelse af Ulkerups jord til skov og tilplantning af de gamle marker fik »kongemagten et stykke samlet skov på ca. 100 td. land«, som fra myndighedernes side betragtedes som en bedre løsning end at lade den lille, brøstfældige landsby fortsætte sit vaklende liv.

Konklusionen er: »at nedlæggelsen for myndighederne betød, at udstykningen kunne udføres planmæssigt, at skovdriften kunne intensiveres, og at de udslidte bønder og husmænd kunne forvandles til en gruppe forhåbentlig gode, betalingsdygtige skatteydere«.

Historie om den nedlagte skovlandsby Ulkerup er godt tolket og fortalt. Den kan være god at have til sammenligning, når man arbejder med andre landsbyer fra udskiftningstiden. Fremstillingen støttes af udmærkede kort, grundplaner og en række billeder. Derimod savnes måske et kort, der sammenligner tiden før og efter udskiftningen. Det kunne have været en nyttig dimension for den, der aflægger det spændende område et besøg for at iagttage det nutidige kulturlandskab.

Gunnar Solvang

Inger Wiene: En historie om kvindelige håndværkere i 200 år. Udgivet af Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, SFAHs Skriftserie nr. 27. København 1991. 102 s., ill. 150 kr.

I efteråret 1986 begyndte to kvindelige håndværkere, en murer og en tømrer, at interessere sig for, om der tidligere i historien havde været andre kvindelige håndværkere inden for de håndværk, der traditionelt domineres af mænd og derfor kaldes mandefag. De læste forskellige bøger uden at finde nogle af de eftersøgte kvinder, men da de gerne ville opspore kvinders historie i mandefag, endte det hele med, at de sammen med Inger Wiene fik etableret et projekt, der havde til formål at undersøge kvindelige håndværkeres historie. Inger Wiene er selv uddannet som bygningsnedker, men er senere gået i gang med at studere etnologi.

Med denne faglige baggrund har Inger Wiene ikke uventet grebet undersøgelsen an som en interviewindsamling kombineret med skriftlige erindringer for at komme længere tilbage i tiden. Inger Wiene understreger selv i indledningen, at disse ganske få interviews ikke giver belæg for generaliseringer. Ligeledes påpeger hun, at bogen præsenterer hendes sammenfatninger af kvindernes livshistorier, selv om hun i samme åndedrag siger, at kvinderne så vidt muligt kommer til orde selv.

De 200 år deles kronologisk op i seks perioder ud fra forskellige tidstypiske træk, som mere fremkommer ud fra Inger Wienes kendskab til perioderne end fra indholdet i de valgte interviews. For at komme de 200 år tilbage i tiden har Inger Wiene måttet ty til en højst ejendommelig historie fra et

skillingstryk udgivet i 1806. Det omhandler en kvinde, der i mange år var udklædt som mand for at kunne få en uddannelse som skræddersvend og dermed ernære sig selv. Det lykkedes hende at leve tæt på andre svende og endog være soldat uden at blive afsløret. Det fremgår ikke, om Inger Wiene har søgt at verificere historien; blandt andet ud fra de retlige kilder, der ser ud til at være til dele af den.

Fælles for de øvrige kvinder er et stort gå-på-mod og en lyst til at vælge noget andet end husholdningen. Det konkrete valg beror mere på tilfældigheder end egentlige ønsker. Indtil de seneste år havde de kvindelige håndværkere svært ved at kombinere erhvervet med familien. Et par af de ældste valgte erhvervet og blev ikke gift. Det ser ud til, at de har haft et meget selvstændigt liv med råderet over egen økonomi og ansættelser i udlandet ligesom de mandlige svende.

I mellemkrigstiden og den første efterkrigstid var det ikke nemt at fastholde håndværket efter indgåelse af ægteskab, og i hvert fald når der kom børn, holdt kvinderne op med at arbejde inden for deres fag. Men hvad dette angik, adskilte de kvindelige håndværkere sig ikke fra danske kvinder som helhed, hvis manden kunne forsørge familien.

Siden 1960'erne er situationen blevet en helt anden, som en kvindelig murer så udmærket udtrykker det: ... *hvis der var nogen i en 8. klasse, som sagde: »Nå, men jeg vil altså være husmoder«, så ville folk skraldgrine: »Hvem fanden tror du ville betale dig for at gå hjemme?«* Det er ikke kun kvinderne, der gerne vil arbejde, det er også blevet nødvendigt for hovedparten af dem. Det giver ikke færre problemer med at kombinere erhverv og børn, men dette er ikke enestående for kvindelige håndværkere, hvorfor det ikke kan være derfor, der er så få kvinder i mandefag, som bogen konkluderer.

Kvindernes beretninger er spændende at læse. Derimod er nogle af kommentarerne lidt for forudfattede og svære at udlede af beretningerne. For eksempel konkluderer efterskriftet, at bogen ud-sagn er: Gid vi dog var flere. Men kvinderne giver ikke udtryk for, at de har savnet kvindelige kolleger. Mange giver ligeledes udtryk for, at både forældre, mestre og kolleger tog deres valg helt roligt, når de lige havde vænnet sig til det. Derimod var kunderne noget skeptiske og mistroiske. I stedet for at fokusere på familien skulle man måske have søgt at konkretisere den anderledes kultur, der er/var på en mandearbejdsplads, da der i beretningerne ligger mange hentydninger hertil.

Bogen fortæller om kvinder, der valgte en traditionel og anderledes vej, og heri ligger dens styrke.

Birte Broch

Per Boje, Birgitte Dedenroth-Schou, Knud J. V. Jespersen og Jørgen Thomsen (red.): Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år. Udgivet af Poul Kristensens Forlag og Initiativgruppen til udgivelse af festskrift om kommunestyret 1991. 294 s., ill. 250 kr.

På mange måder kan man sige, at det danske folkestyre fik sit internationale gennembrud den 2. juni 1992. Det danske nej til Maastricht-traktaten gjorde på dramatisk vis den internationale verden opmærksom på en demokratisk tradition dybt forankret i folkestyret. På den baggrund er det særligt interessant at læse nærværende bog: »Folkestyre i by og på land«.

Bogen falder i to dele: en kronologisk og en tematisk del. Harry Christensen indleder med at skrive om kommunestyrets første årtier fra ca. 1837 til ca. 1867. Herefter gennemgår Birgitte Dedenroth-Schou, Holger Dyrbye og Jørgen Thomsen i fællesskab ca. 100 års kommunestyre fra ca. 1867 til 1970. Endelig afslutter Kim Furdal den kronologiske beskrivelse af 150 års kommunestyre med en gennemgang af kommunalreformen i 1970.

I bogens sidste kapitler behandles mere indgående enkelte områder af kommunernes historie. Inge Bundsgaard og Peter Korsgaard beskriver den kommunale socialforsorg fra 1800-tallet til i dag. Holger Dyrbye fortæller om folkeskolen og andre af kommunens kulturelle opgaver gennem tiden. Gitte Lundager Rausgaard beretter om kommunernes tekniske forvaltning, mens Peter Gorm Hansen i det sidste kapitel ser ind i kommunernes fremtid.

De historiske udviklingslinier bag indførelsen af det kommunale selvstyre i årene 1837–1841 går helt tilbage til 1700-tallet. I bogens første del beskrives, hvorledes den folkelige deltagelse i byernes styre, begyndende i midten af 1700-tallet, kan ses som forløber for det senere kommunestyre i byerne. Det samme gælder indførelsen af fattig- og skolekommissioner på landet fra begyndelsen af 1800-tallet, den voksende politiske erkendelse af lokale løsninger på de stadig flere sociale problemer, samt ikke mindst en begyndende selvbevidsthed i de toneangivende liberale kredse om individets rettigheder. Altsammen tiltag der pegede i retning af loven om det kommunale selvstyre.

Det kommunale selvstyres indkøringsperiode (»læretiden«) forløb forskelligt for byerne og landkommunerne. Købstæderne kunne i vid udstrækning bygge videre på gamle organisationsformer, mens landkommunerne fik en ny og – i forhold til købstæderne – enklere organisation. Opgaverne var talrige: infrastrukturen skulle forbedres, skolevæsenet udbygges og de voksende sociale problemer løses. Da kommunestyrets »læretid« var overstået i 1867, var begreber som byråd og sogneråd kommet for at blive.

Et nyt sæt love i årene 1867–1868 betød, at kommunerne fik beslutningsret i kommunale sager. Endvidere øgedes de kommunale opgaver voldsomt i tiden frem til 1970. Selv om statens overordnede styring og overvågning af den kommunale administration var tiltagende og sagerne flere og mere komplicerede, beholdt man i kommunerne en forbausende høj grad af åbenhed i beslutningsprocesserne.

Et eksempel herpå er skatteligningen. I landkommunerne var skattelisterne offentligt tilgængelige, og i mange købstæder lod man ligeledes trykke skattebøger, så kommunens borgere kunne se, hvad enhver skulle betale i skat. Ja, man havde endog en lovsikret ret til at klage over alle andre borgeres skatteansættelse. Magtkampe internt i de forskellige kommunale råd udspillede sig gerne imellem borgmesteren og de valgte medlemmer. Endvidere var det stadig de økonomisk bedst stillede borgere, der havde valget, og kvinderne længe slet ikke.

Med kommunalreformerne, der kulminerede i 1970'erne, var de offentlige udgifter og kommunernes opgaver vokset eksplosivt. Denne vækst fortsatte også efter den økonomiske krise i 1973 med et gennemsnit 5% pr. år frem til 1990. Samtidig betød kommunalreformerne bedre vilkår for nærdemokratiet. Tankevækkende er det at læse: »Danmark er dermed et af de lande i Vesteuropa, der har den mest decentraliserede offentlige opgavevaretagelse. Samtidig har reformerne op gennem 1970'erne medvirket til at »synliggøre« den offentlige administration i reformerne« (side 158).

De tre første kapitler er en glimrende kronologisk gennemgang af det kommunale selvstyres historie. Forfatterne kommer langt omkring i landets store og små kommuner og giver med et godt billedmateriale og varierede kildeeksempler et levende billede af, hvordan 150 års udvikling af det danske folkestyre er foregået. I disse EF-unions tider er det ekstra spændende at læse om, hvordan det danske nærdemokrati har fungeret i praksis.

Emnets omfang taget i betragtning er det naturligvis umuligt at komme til bunds i alle aspekter af kommunernes historie inden for de givne rammer. Derfor har redaktørerne valgt at få beskrevet tre områder af de kommunale forvaltningsopgaver mere indgående, nemlig den kommunale socialforsorg fra 1800-tallet til i dag, folkeskolen og kulturelle opgaver og endelig den tekniske forvaltning.

I kapitlet om socialforsorgen bliver der trukket udviklingslinier helt tilbage til begyndelsen af 1700-tallets lovgivning mod tiggeri. Interessant er det at læse, hvordan den sociale forsyning i begyndelsen var baseret på lokale skøn, siden baseret på fastsatte og regelbundne ydelser. Med indførelsen af bistandsloven i 1970'erne blev skønprincippet igen taget i brug, og i dag er socialforsorgen for anden gang i dens historie baseret på faste ydelser.

Alt i alt et kapitel med mange spændende iagttagelser om socialforsorgens udvikling.

Som det bliver pointeret i efterskriftet, er bogen skrevet med henblik på en bred kreds af nuværende og tidligere kommunalbestyrelsesmedlemmer og øvrige interesserede. Intentionen må siges at være lykkedes. Bogen er letlæst og kommer langt omkring i sit emne. Dog bærer fremstillingen også præg af være »set« inde fra administrationen, således at administrationshistorien fylder forholdsvist meget. Det kunne have været interessant f.eks. at få mere at vide om de politiske konflikter i kommunernes brogede historie. Det er blevet en meget læseværdig bog om noget af det allermost centrale i de sidste 150 års Danmarkshistorie, nemlig det kommunale selvstyre. Og som afstemningen om EF-unionen den 2. juni 1992 viste, måske også en udvikling der har præget den danske mentalitet så dybt, at det er blevet til et nationalt særpræg.

Morten Mortensen

Arne Gammelgaard: Fra sogn til storkommune. Kommunal selvstyre i 150 år. Hammel 1991. 128 s., ill. 158 kr.

I august 1991 kunne man fejre 150-året for den lov, der gav danskerne kommunalt selvstyre. De fleste danskere i hvert fald, de 80%, der boede på landet. I 1841 lod startskuddet til det folkestyre, der er så fundamentalt for os alle. Og så selvfølgelig, at vi næsten tror, at det altid har været der. Men det er altså kun 150 år siden, og hvad er 150 år, når universet er 15 milliarder, og mennesket småt regnet har et par millioner år på bagen?

Man kunne have ventet, at kommunerne, som faktisk var den demokratiske spydspids her i landet otte år før grundloven – på stærkere manér havde markeret begivenheden. Vel udkom der til jubilæet (på privat initiativ) en bog om de danske kommuners historie (Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år), men af dagens omkring 275 kommuner, alle parthavere både i demokratiets fødselsdag og fortsatte funktion, har noget nær ingen benyttet den oplagte lejlighed til at lave et stykke lokal kommunehistorie.

Det skal Arne Gammelgaard og Hammel naturligvis ikke lastes for. For de har jo netop gjort det. Låvet en bog om kommunen og dens selvstyre i de 150 år. En nydelig lille bog på 125 sider. Uden farver og andet dyrt udstyr, men med mange gode og velvalgte billeder, som sig hør og bør, når den lokalhistoriske samling står bag.

En kommunes historie kan laves på mange måder, og Hammel har gjort det på sin. Kommunernes fælles historie, ifølge Arne Gammelgaard »det

væsentligste af det danske folks historie« i de sidste 150 år, skal naturligvis ikke skrives for hver kommune. Det er den lokale variant, den særlige udformning i den enkelte kommune, der har Arne Gammelgaards interesse. Ikke at han vil skrive fem parallelle historier, én for hver af de tidligere kommuner, der i 1970 blev til Hammel. Det ville være ham alt for stift. Han vil heller ikke være bundet af kronologi eller helgarderede emnesystemer, men alligevel søge at komme vejen rundt ved at krydse fra kommune til kommune. Resultatet er blevet et frit og let, men bestemt ikke jævnt forløb gennem historien.

Fremstillingens tyngdepunkter ligger i enderne, omkring starten, det ældste, der altid drager, og omkring det nyeste, det aktuelle, mands minde. Ind imellem er trådene tyndere.

Fra den ældste tid får vi en beskrivelse af bondebefolkningens sammensætning som baggrund for de første del. Stemmeretten var tildelt et forsvindende mindretal (mindre end 10%). Det var dem med hartkornet, gårdmændene, og vi ser så, hvordan de talrigt og noget ubehjælpomt gjorde deres bekendtskab og erfaringer med demokratiet. Et særligt krydderi på den demokratiske historie giver godset Frijsenborg, der lå og ligger midt i området. De mægtige grever her, C. E. og Mogens Frijs, spillede store roller i det 19. århundredes landspolitik, og deres betydning i den kommunale var næppe mindre. Undervurderet bliver den i hvert fald ikke.

Og det gør heller ikke præsternes. Man kan godt få det indtryk, at kommunerne i disse første årtier simpelt hen var greven og præsten. Og noget var der om det. Den præst, der ud over det obligatoriske lederskab af fattig- og skolevæsen (indtil 1867) også var valgt til formand, var rigtignok en dominerende person. Men alligevel. Han kunne få modspil. De menige medlemmer var ikke magtesløse, om de ellers ville bruge deres magt. Om dette menige, folkelige modspil ville man godt have hørt noget mere.

Demokratiet i den kommunale historie har Arne Gammelgaards velfortjente opmærksomhed, ikke mindst hvad angår de mangler, det var behæftet med. Først var det husmænd og arbejdere, den »farlige«, talrige klasse, der fra starten blev holdt totalt udenfor, men som dog fra 1858 fik en – rigtignok begrænset – ret til at stemme. Så var det kvinder og tyende, som efter overvindelse af megen bagstræb opnåede fuld kommunal valgret i 1908 – igen et kommunalt demokratisk forsprog (på landsplan skete det i 1915). Men se om de bæster skønnede på det? Den første socialdemokrat i Hammel kom vist ind i 1903, og kvinderne lod 45 år gå, før de – i 1954 – udnyttede deres magt og ret til at vælge én af deres egne ind i sognerådet.

Efter en beskrivelse af de fattiges elendige stilling før i tiden (hvor et par misforståelser har sneget sig ind) er bogens sidste – store – del (50 af de 125 sider) viet de sidste 20–30 års kommunalpo-

litik. Der er noget om sognekonger og om en socialistisk havkat i det borgerlige hyttetfad. Der er en gribende, lærerig og ikke utypisk historie om opspillet til kommunesammenlægningen, der i Hammel foregik i 1966. Om den grådige centerby og de små kommuner, der solgte sig så dyrt som muligt, men som også kunne blive snydt, så vandet drev af dem. Det blev én af Hammel-kommunerne, og det er endnu ikke glemt.

Historien slutter på overgangen til fremtiden. Med noget helt andet. Med en paneldiskussion om aktuelle kommunalpolitiske spørgsmål. Deltagerne var en række tidligere og nuværende politikere og kommunalfolk, ordstyreren vores forfatter. Unægtelig en utraditionel afslutning.

Det er ikke historien om Hammel kommune, vi har for os. Snarere en sightseeing, en ekskursion i tid gennem det kommunale univers, hvor karakteristiske og kuriøse »seværdigheder« præsenteres af den kyndige, veltalende og personligt engagerede guide. En udmærket introduktion til både den alment kommunale udvikling og det Hammelske særpræg. Læseværdig og letlæst. I Hammel bør den være en sælger!

Harry Christensen

Leif Ingvorsen (udg.): Som de huskede det. Jelling Statsseminarium 1841–1991. 1991. 215 s., ill., 140 kr. Ekspedition: Jelling Statsseminarium, Vejlevej 2, 7300 Jelling.

Denne jubilæumsbog, der er formet som en kilde-samling, nærmer sig en egentlig historisk fremstilling. Udgifveren, tidligere seminarielæktor Leif Ingvorsen, indrømmer det indirekte ved i sin efterskrift at bemærke, at der er foretaget en kraftig udvælgelse af beretninger, der nødvendigvis måtte være subjektiv, og derved adskiller denne form sig principielt ikke fra anden historieskrivning. Titlen »Som de oplevede det« er netop valgt, fordi Leif Ingvorsen har valgt at lade subjektiviteten råde. Han har ifølge indledningen betragtet det som sin opgave at sætte beretningerne ind i en historisk ramme, så de kunne give »et billede af seminarielivet i skiftende tider«.

Udgifveren har lavet uddrag af beretningerne, fundet illustrationer og skrevet indledning, sammenfatning, noter, forfatterfortegnelse, illustrationsfortegnelse og efterskrift samt forfattet overskrifter, forbindende tekster og billedtekster. Et lille minus er, at de mindre kendte forfattere kun anføres med forbogstaver i selve brødteksten. Navnene og dateringen kan naturligvis findes i forfatterfortegnelsen, og deres øvrige data kan hentes i Michael Christensens dimittentfortegnelse, men

læseren har nu mere glæde af beretningerne, når de fornødne oplysninger er på rette plads. En anden lille ting er, at skellet mellem udgiverens tekster og beretningerne kunne være markeret typografisk. Der lægges i øvrigt stor kyndighed for dagen i disse »udenværker«, der jo er en afgørende forudsætning for en vellykket udgivelse.

Når man pluklæser, finder man både interessant stof og især mange fortrinlige illustrationer og gode billedtekster. Der synes at have været mange gode beretninger til rådighed, og det er interessant at se, hvordan den samme begivenhed vurderes forskelligt af to samtidige iagttagere. Det bliver f.eks. muligt at danne sig et nuanceret billede af de pædagogiske metoder, som blev brugt af den kendte grundtvigianer H. J. M. Svendsen (1856–72). En del beretninger handler om voldsomme disciplinære problemer – et stof der ellers sjældent behandles i jubilæumsskrifter – og andre om ungdomsoprørets konsekvenser for seminariet. Langt de fleste beretninger stammer fra tidligere seminarielæver, og Ingvorsen har også ladet de mere anekdotiske bidrag passere. Også de fortæller noget vigtigt om livet på seminarierne. For mit eget vedkommende finder jeg beretningerne om seminariet under treårskrigen, nederlaget i 1864, 1. og 2. verdenskrig mindre interessante, men på den anden side afspejler de jo, hvad tidligere seminarielæver fandt vigtigt. Det samme gælder den omfattende dyrkelse af forstanderpersonlighederne, der jo også er noget tidstypisk. Her savner man nu ind imellem et par kritiske kommentarer fra Ingvorsen. Men som sagt, det fungerer og passer godt til et jubilæumsskrifts mindre forpligtende form.

Med alt det materiale, der er blevet indsamlet, og al den flid, der allerede er blevet udfoldet, er mulighederne for at udarbejde en pædagogisk analyse af læreruddannelsesarbejdet i Jelling gennem 150 år til stede i rigt mål. Man må håbe, at Ingvorsen eller andre i Jelling vil overveje den sag.

Søren Ehlers

Michael Christensen (udg.): Dimittender og lærere. Jelling Statsseminarium 1841–1991. 308 s., ill., 140 kr. Ekspedition: Jelling Statsseminarium, Vejlevej 2, 7300 Jelling.

Genren er en »seminariestat« – d.v.s. en fortegnelse over forstandere/rektorer, lærere og øvelses-skolelærere og tidligere elever/studerende. Der er tale om en ajourføring og en videreførelse af en fortegnelse, der blev udgivet ved 100-års jubilæet i 1941. Den samlede fortegnelse omfatter nu mere end 5.000 lærere, og af disse er mere end halvdelen dimitteret efter 1941. Det er altså en meget omfattende og krævende dataindsamling, som Michael Christensen, tidligere leder af seminariets

øvelsesskole, har udført, men det kan ikke skjules, at han og hans medhjælpere først og fremmest har tænkt på de interne brugere – dem der er nævnt i fortegnelsen. Det kan bl.a. aflæses af teksten til et stort gruppebillede fra 1991, hvor seminariets ansatte kun er angivet med forbogstaver. For en eksternt bruger vil det være ret vanskeligt at opløse disse forkortelser.

Man kan ganske vist glæde sig over, at den nyere del af fortegnelsen anfører både mødre og fædres stilling og bopæl, fordi redaktionen »finder det af værdi, at fortegnelsen også giver et billede af, fra hvilket geografisk område og hvilke samfundsgrupper seminariet modtager sine elever«. God idé – men der kan jo stilles mange andre spørgsmål. Oplysningerne om den ældre periode er faktisk blevet ringere end før, fordi redaktionen af pladshensyn har slettet de oprindelige oplysninger om eksamenskarakterer, udgivelser, rejser og soldater-tjeneste. M.h.t. dimittenderne 1942–91 er der indsamlet oplysninger om ansættelser, vigtigste tilidshverv og eventuel litterær produktion, men af pladshensyn har man undladt at bruge en del af det indsamlede materiale. Medlemskab af amtsråd og byråd oplyses således kun, hvis den pågældende har været borgmester, litterær produktion nævnes kun, hvis den har haft »rimelig udbredelse og anvendelse«, og seminariets og øvelsesskolens lærere medtages kun, hvis de har været ansat i længere tid.

Når der er tænkt så lidt på de eksterne brugere, kan man få den tanke, at en magtig sten – et monument med mere end 5.000 navne – også ville have tilfredsstillet redaktionen. I hvert fald har den besluttet at opstille seminariets lærere gennem 150 år efter ansættelsesår – d.v.s. et hurtigt oplag er ikke muligt. Det er et uhyre tidskrævende arbejde at indsamle og redigere nyttige fortegnelser som denne, og det er vanskeligt at skaffe penge til trykningen. Derfor er der al mulig grund til at overveje de redaktionelle principper grundigt, før de frivillige går i gang. Når jubilæumsfesten kun er et minde, er dimittendfortegnelsen blevet et arbejdsredskab for personal- og lokalhistorikere.

Søren Ehlers

Hans Bonde: Mandighed og sport. Odense Universitetsforlag 1991. 223 s., ill. 198 kr.

Ifølge forordet er bogen en bearbejdelse af hovedparten af de artikler, der lå til grund for Hans Bondes Ph. D. afhandling. Selv om bogen i højere grad bør karakteriseres som en antologi end en monografi, har Hans Bonde fastholdt en fælles indledning og en fælles konklusion til problemstillingen mandighed og sport.

Hans Bondes Ph. D.-afhandling er bedømt ved

Historisk Institut, Københavns Universitet, og bogen er en udgivelse i rækken Odense University Studies in History and Social Sciences.

Fælles for artiklerne er interessen for mandighedskulten i den danske sports gennembrudsfase. Det er tydeligt vores samtids kønspolitiske diskussioner, der har inspireret Hans Bonde til at interessere sig for mandighedskulten. I konklusionen skriver Bonde således også: »På en vis måde siger analysen mere om vor nutid end om vores olde- og tipforældres liv« (s. 193).

Generelt er selve artiklerne velskrevne og velfortalt. Antologi-præget betyder dog, at artiklerne indholdsmæssigt er af forskellig kvalitet. Bedst står kapitel 2 *En stålsat karakter* og kapitel 4 *En hærdet krop*, der egentlig er en bearbejdelse af hovedindholdet i Hans Bondes speciale *En stålsat karakter i et hærdet legeme* (1986), hvor han for første gang sammenkæder figurationsanalysen med mandighedsbegrebet.

Kapitel 3 *Kroppens semiotik*, 6 *Gymnastikken*, 7 *Sporten som manddomsprøve* og kapitel 8 *Virilisme i kunsten* er alle mere »litterære« end historiske i deres tilgangsvinkel. I flere af disse kapitler forsøger Hans Bonde sig med billedanalyser som et af de bærende elementer i fortolkningerne. Vi bevæger os således ud i historiestudiets randområde, hvor det i højere grad drejer sig om det »interessante« frem for det »faktuelle«.

Som regel er Hans Bonde i sine fortolkninger af de eksisterende fremstillinger i stand til at skitsere en række interessante nye synsvinkler på stoffet. Enkelte steder har ønsket om »originalitet« dog taget overhånd. F. eks. i kapitel 5 *Maskuline bevægelser*. Fortolkningerne i dette afsnit bygger efter Hans Bondes eget udsagn på Michel Foucaults, Norbert Elias' og Henning Eichbergs figurationsanalyse (s. 207). En direkte påvirkning fra Foucault er det vanskeligt at få øje på. Til gengæld er påvirkningen fra Eichberg og Elias ret tydelig, også når Hans Bonde skriver for »egen regning«. Eksempelvis s. 142–143: »I det 17. århundredes adelige fægtning og ridning blev mandekroppens rankhed et tegn på graden af civilisation. For egen regning vil jeg tilføje, at den rette ryg kan ses som adelens forsøg på at distancere sig fra andre samfundsklasser«. Hvad Hans Bonde her tilføjer for egen regning er allerede indeholdt i Norbert Elias' og Eichbergs analyse af det høviske, altså af hofkulturen (Se hertil Henning Eichberg: *Leistung, Spannung, Geschwindigkeit*, 1978 og Norbert Elias: *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfische Aristokratie*, 1969).

Kapitel 5 bygger som kapitel 2 og 4 på Hans Bondes speciale. Tilsammen udgør disse kapitler mere end halvdelen af bogen, der således ikke udelukkende er en bearbejdelse af Hans Bondes Ph.D.-afhandling.

I forhold til den af Hans Bonde valgte indfaldsvinkel er der en vigtig diskussion, der bør

rejses. En diskussion om forholdet mellem bevidsthedsmæssige udsagn og »realia«. Hans Bondes kildemæssige grundlag er agitationsskrifter, tidsskrifter og som allerede omtalt billeder, hertil kommer så de eksisterende, men stadig lidt spinkle fremstillinger om dansk idrætshistorie. Hans Bondes problem er således, at han har måttet bygge sine fortolkninger på et forholdsvis mangelfuldt historisk materiale. Problemstillingen bliver derfor: hvor alene kan en mentalitetshistorisk undersøgelse stå? Eller formuleret på en anden måde, i hvor høj grad kan »god« mentalitetshistorie undvære de mere »hårde« faktuelle historiske oplysninger. Det er min opfattelse, at læseren, der ikke på forhånd kender den beskrevne historiske kontekst, let lades i stikken eller i værste fald ikke kan være i stand til at distancere sig fra det ideologisk immanente budskab i teksten. Dette skal dog ikke afholde historikeren fra at beskæftige sig med mentalitetshistorie.

Jørn Hansen

Søren Federspiel og Erik Bartram Jensen: »...i Esbjerg var der større chancer« – Arbejdsmændenes historie i Esbjerg 1890–1990. Udgivet af SiD i Esbjerg og Erhvervshistorisk Bureau. 230 s., ill. 150 kr.

Da anlægsarbejdet til Esbjerg Havn begyndte i 1868, var behovet for ufaglært arbejdskraft stort. Snart strømmede arbejdsfolk fra nær og fjern til for at få arbejde ved havnebyggeriet og jernbanen. De første arbejdere slog sig ned under primitive forhold i det område, der få år senere skulle blive byen Esbjerg. Det var arbejdsmændene, der i bogstavelig forstand lagde ryg til opbygningen af havnen og byen, og forholdsvis hurtigt opstod der en betragteligt stor arbejderklasse.

Arbejderbevægelsen var i disse år under opbygning – dog hovedsageligt i København. I Esbjerg fik bevægelsen sit egentlige gennembrud i 1890, hvor en lang række fagforeninger blev stiftet. Arbejdsmændenes Fagforening var en af de største.

100 år efter kan Arbejdsmændenes Fagforening i Esbjerg fejre jubilæum under navnet SiD. Hvad der er sket i de mellemliggende år, har SiD Esbjerg valgt at bevare for eftertiden i nærværende jubilæumsbog. Fagforeningen har dertil allieret sig med Erhvervshistorisk Bureau. Ud af dette samarbejde er der kommet en ganske omfattende bog om arbejdsmændenes historie i Esbjerg.

Forfatterne har valgt at disponere materialet således, at hvert hovedkapitel begynder med et afsnit om den nationale udvikling inden for arbejderbevægelsen. De resterende afsnit i hvert kapitel koncentrerer sig om den særlige esbjergensiske udvikling.

Arbejderbevægelsen kom tidligt til at stå stærkt i Esbjerg. I den offentlige debat fik bevægelsen et

nyttigt og slagkraftigt talerør i avisen Vestjyllands Social-Demokrat, der kom på gaden første gang den 1. maj 1899.

Samtidig med den faglige og politiske kamp uadtil skulle fagforeningen også kæmpe en ideologisk kamp indadtil. Målet var ikke kun som interesseorganisation at skaffe bedre arbejdsforhold for sine medlemmer, men også at arbejde for den socialistiske utopi. Størstedelen af arbejderne var førstegenerationsarbejdere. I begyndelsen måtte Arbejdsmændenes Fagforening kæmpe hårdt for at få organiseret de mange, der strømmede til Esbjerg. For størstedelen af disse arbejdere var det første gang, de stiftede bekendtskab med de socialistiske tanker og ideer. Tidligere landarbejdere og fallerede gårdmænd med baggrund i landbosamfundet var ikke umiddelbart positive over for fagforeningens socialistisk farvede idégrundlag.

De storpolitiske begivenheder satte også sine spor i arbejderbevægelsen i Esbjerg. Under 1. verdenskrig dannedes her f.eks. blandt arbejdsmændene en gruppe syndikalister, hovedsageligt som en reaktion på den splittelse verdenskrigen skabte i arbejderbevægelsen. I 1920 efter den russiske revolution og dannelsen af Danmarks Kommunistiske Parti blev modsætningen mellem kommunisterne og socialdemokraterne et voksende problem for arbejderbevægelsen også i Esbjerg.

Under den spanske borgerkrig sidst i 1930'erne tog medlemmer af Arbejdsmændenes Fagforening i Esbjerg aktivt del i kampen mod fascisterne.

Efter 2. verdenskrig, hvor flere medlemmer af Arbejdsmændenes Fagforening deltog i modstandskampen, blev mange arbejdspladser moderniseret. De tekniske forbedringer betød, at meget af det tunge arbejde forsvandt. Brugen af flere maskiner inden for havne-, bygge- og anlægsvirksomhed tømte området for mange arbejdspladser. Til gengæld blev industrisektoren udbygget. Mechanisering og standardisering af arbejdsprocesser gjorde ufaglærte arbejdere i stand til at udføre arbejde, der før var forbeholdt faglærte. Meget betegnende tog foreningen navneforandring til Dansk Arbejdsmands og Specialarbejder Forbund i 1959.

Med velfærdsstaten mistede fagforeningen den ideologiske kontakt til mange af medlemmerne. Protestpartier som f.eks. Fremskridtspartiet satte i de kommende år arbejderbevægelsen på en hård prøve.

Materialet, som bogen fremlægger, er som før nævnt uhyre omfattende. Der har givet ligget et stort og grundigt indsamlingsarbejde til grund herfor. Den store stofmængde sammenholdt med den strengt kronologiske fremstilling giver dog nogle få steder et ujævnt niveau, og store og små begivenheder står til tider uføremådt imellem hinanden.

En styrke ved fremstillingen er det dog, at arbejdsmændene selv kommer til orde i bogen, dels i form af interviews foretaget af de to forfattere, og dels gennem erindringer. Arbejdsmændenes egen opfattelse af udviklingen og den særlige tone, der

har hersket i fagforeningen, markerer sig således tydeligt i bogen.

Selv om bogen er et bestillingarbejde, har forfatterne ikke noget imod at give SiD nogle kritiske bemærkninger med på vejen. De skriver f.eks.: »De unges forsøg på at få en dialog i gang, der måske kunne bringe det faglige ungdomsarbejde videre, blev mødt med kold og formel afvisning. Ungarbejderklubben fik ikke et ben til jorden. Bestyrelsen ville tilsyneladende hellere undvære ungdomsarbejde end have kritiske unge. På den baggrund kan det ikke undre, at det var meget svært og i løbet af 1980'erne blev vanskeligere at interessere de unge for fagligt arbejde« (side 182–183).

Bogen om arbejdsmændene i Esbjerg er i kraft af sit omfang, den gode brug af interviews og erindringer samt et ret omfattende billedmateriale, blevet en spændende og læseværdig historie om en fagforening, der i kraft af sin størrelse og sit engagement har været med til at præge en hel bys historie.

Bogen kan anbefales – ikke blot til lokalhistorisk interesserede, men også til en bredere læserkreds.

Morten Mortensen

Hanne Mehl (udg.): Dagligliv og lærerkår. A. P. A. Kolstrups optegnelser fra Thyborøn 1895–1904. Forlaget Limfjordstangen, 1989. 104 s., ill. 148 kr.

Lærer Kolstrup, der virkede i det isolerede Thyborøn gennem 12 år fra 1895 til 1907, havde blandt adskillige andre gode egenskaber en veludviklet fortælle-evne. Den lærte de 18 Røn-børn i skolen hurtigt at påskønne, og i kraft af den er hans optegnelser særdeles læseværdige og livsnære. Egentlig er der tale om et erindringsværk, skrevet i 1931, men det bygger på de mange notitser og mindre optegnelser, lærer Kolstrup havde for vane at foretage. Derfor er erindringsbillederne skarpe og rummer en autenticitet, der er tæt på dagbogens.

Arkivleder Hanne Mehl, Lokalhistorisk Arkiv for Thyborøn-Harboøre Kommune, har redigeret optegnelserne med kyndig hånd og tilføjede oplysende, indledende afsnit om Thyborøns stormomstuste topografi og om skoleforholdenes udvikling fra 1735 og frem til Anders Peder Andersen Kolstrups overtagelse af lærerembedet i 1895. Samtidig har udgiveren gennemført en meget dygtig billedredaktion, så næsten alle de omtalte Røn-familier samt en række arbejdsituationer er fastholdt på gode fotografier i tæt forbindelse med lærer Kolstrups beretning. Rønboerne har været mennesker af stor vægtfylde, fornemmer man.

Lærer Kolstrup kom til Thyborøn som en fremmed – han var af østjysk bondeslægt – og blev særdeles overrasket over det samfund, der mødte

ham, og det har naturligvis i sig selv skærpet hans iagttagelsesevne.

Han havde regnet med, at det var et fiskersamfund, men allerede på rejsen derud havde han af en præst fra Lemvig-egnen fået den oplysning, at »de lever ikke sådan af noget«. Det viste sig at dække over den kendtgerning, at Røn-boerne næsten alle direkte eller indirekte var beskæftiget ved redningstjenesten eller det omfattende statslige hofdebyggeri; og de fastboende havde selskab af helt op til 200 børster, der levede i barakker eller boede til leje. Man kan med andre ord tale om en form for lønmodtagerøkonomi, baseret på fiskerbondens livsform. Kolstrups skolelærerløn lå væsentligt under, hvad man ellers var vant til derude.

Med Vesterhavets gennembrud ved den nuværende Thyborøn Kanal i 1862 blev det lille Røn-samfund adskilt fra sit sogn, Vestervig-Agger, og sit moderland Thy. Syd for Thyborøn dannede det såkaldte »Pæledige« grænse mellem sogne, kommuner, herreder, amter og stifter. Ja selv dialekten skiftede fra thybomålets »æ« til det vestjyske »a«.

Da Kolstrup ankom, var det derfor Røn-boernes tragiske skæbne at blive regeret nordfra af nogle myndigheder, der absolut ikke brød sig om at blive mindet om deres forpligtelser for det isolerede samfund. Et kirkebesøg i Vestervig var en omstændelig aflære, og en familie med bopæl lidt syd for Pælediget havde stort besvær med at få deres børn i Thyborøn skole.

Med Kolstrup fik Røn-boerne en dygtig og stædig talsmand, der både i skoleforhold og en række andre sammenhænge forstod at råbe de fjerne myndigheder op. Det lykkedes at få den gamle skole erklæret sundhedsfarlig og på den måde presse det modvillige sogneråd i Agger til at bygge en ny; det lykkedes at få staten til at overtage banestrækningen Thyborøn-Harboøre, da privatbanen truede med at lukke den.

Da en af de livsvigtige hofder var ved at bryde sammen, drog Kolstrup sammen med Ajs Kræn til København og lagde effektivt pres på udvalgte rigsdagspolitikere og minister C. Hage. For begge blev mødet med hovedstaden en stor og sjælden oplevelse. Ajs Kræn havde det største besvær med at holde styr på verdenshjørnerne og vindretningen. Agger-folkene ville ikke have Rønboerne med i deres sygekasse; Kolstrup henvendte sig da til sygekasseinspektør Th. Sørensen i København og gjorde denne opmærksom på, hvor uoverstigeligt dyrt det var at få lægebesøg på Thyborøn. Da den forfærdede inspektør spurgte, hvad folk så gjorde tidligere, svarede Kolstrup: »Da døde de a dem sjel!«. Thyborøn fik sin egen, statsanerkendte sygekasse.

Kolstrups optegnelser er et stærkt vidnesbyrd om den igangsættende og udviklingsskabende betydning, skolelæreren kunne få i et tilbagestående lokalsamfund i årtierne omkring århundredskiftet.

Også som skolemand kom Kolstrup med nye måder. Han brugte den oplivende pædagogik med

vægt på fortælling og højtlesning. Børn fra de ret få hellige familier havde fået besked på at proppe fingre i ørerne, når han begyndte på den slags ugudelighed, men det varede naturligvis ikke længe, før de gav fortabt og lyttede med.

Han organiserede fritidsarbejde for børnene, og det lykkedes, til de voksnes store undren, sammen med børnene bag et læhegn at anlægge en frodig skolehave. Rammerne for skolevirksomheden var særdeles spartanske, men der har været humør og varme i hverdagen.

Med udgivelsen af disse optegnelser har de moderne Thyborøn-boere fået et stærkt bidrag til forståelse af deres samfunds særlige baggrund og identitet, og vi andre er endnu engang blevet erindret om det lille Danmarks kulturhistoriske mangfoldighed.

Knud Holch Andersen

Gunnar Solvang: Vadehavsbønder på Rømø. Landbrugsudvikling og livsvilkår i det 20. århundrede. Forlaget BYGD 1986. 191 s. ill. 125 kr.

»Vadehavsbønder på Rømø« er det andet delresultat af forskningsprojektet »Vadehavets Kulturhistorie«, der er gennemført på initiativ af amtsmuseumsrådene i Ribe og Sønderjyllands amter og finansieret af disse med støtte fra bl.a. Statens Museumsnævns rådighedssum.

Formålet med projektet var »at indsamle viden om de specielle erhvervs- og kulturmønstre, der som forudsætning har de særlige naturforhold, som tidevand og stormflod, marskdannelse og digebygning betinger«. Første udgivelse, affødt af projektet, var M. Zenius: »Mandø i hundrede år«. Gunnar Solvangs bog er den anden i serien, der afsluttes med en tilsvarende bog om Fanø.

At der er tale om et delresultat, fremgår dog kun af forordet, for bogen fremstår som et afsluttet hele om Rømos specielle erhvervshistorie. Bogen er meget klart disponeret, og denne kvalitet fremhæves yderligere af forlaget BYGDs sædvanlige gennemarbejdede og klassiske lay-out.

Allerede i formuleringen af forskningsprojektet er der lagt op til en analyse af forholdet natur/kultur, og det er derfor ikke uventet, at Gunnar Solvang tager udgangspunkt i en økologisk metode. Det er ikke første gang (og givetvis heller ikke sidste), at økologien inddrages i en etnologisk analyse. For mig at se er der mange kvaliteter i den økologiske metode, blot skal man nok være sig for at forfalde til en rigid anvendelse, som jeg vil tilfælde mig at kalde »biologisme«.

Når Gunnar Solvang argumenterer for, at det relativt store indbyggertal på Rømø resulterede i, at søfarten, det oprindelige hovederhverv, og det relativt fattige landbrug måtte suppleres med ind-

dragelse af mange nicher såsom fuglejagt, fiskeri, sælfangst, studehandel m.v., kunne man vel med lige så stor ret vende argumentet 180 grader og påstå, at de mange naturressourcer (nicher) trak folk til og resulterede i et stort befolkningstal! Til støtte for »mit« postulat fastslår forfatteren selv, at befolkningstallet steg i hvalfangertidens højperiode, mens det faldt som følge af søfartens afvikling. Tilsyneladende er Gunnar Solvang her ved at vikle sig ind i en diskussion, der er nøjagtig lige så ufrugtbar som diskussionen om »hvad kom først, ægget eller hønen«. Når vi opererer med økologiske systemer, er det vigtigt at holde os for øje, at vi har at gøre med åbne systemer. Vi kan således ikke finde ligefrem kausale forklaringer. Om nicherne betinger folketallet eller folketallet nicherne er således ikke spørgsmålet. Spørgsmålet er derimod, om vi kan afdække feed-back mekanismer, der helt eller delvist kan forklare sammenhængen mellem de givne ressourcer (nicherne) og den demografiske udvikling. Nu skal det understreges, at Gunnar Solvangs videre argumentation slet ikke er så rigid i sin anvendelse af »biologismer« som her antydtes.

Forfatteren periodicerer tiden efter søfartstiden ud fra landbrugets organisering og status; og klassificerer inden for hver periode forskellige typer af brug efter antallet og betydningen af bierhverv. Disse typer eksemplificeres af adskillige konkrete »cases« i form af skildringer af enkelte brug. Disse skildringer er velskrevne og giver læseren følelsen af selv at komme nær på det lille samfund.

Bogen er meget rigt illustreret med instruktive kort, tabeller og sort/hvide billeder, hvis kvalitet er utrolig god, når man tager i betragtning, at mange af billederne er amatørfotos.

Ikke mindst illustrationerne og de konkrete eksempler på typer af brug må gøre bogen særdeles interessant for Rømøboere og andre med tilknytning til øen. Rømøboerne har fået en egens historie skrevet med stor indlevelse og af en kvalitet, der langt overgår mange »traditionelle egns- eller sognehistorier«.

Bogen har sin styrke i fremlæggelsen af det empiriske stof. Som indlæg i en faglig diskussion af forholdet natur/kultur kunne man måske have ønsket sig en mere eksplicit fremlæggelse af den til grund liggende økologiske model.

Lise Andersen

Erik Bartram Jensen: Madsens billeder 1915-37. Amatørfotografier af eget arbejderliv. Forlaget Elementære Aftryk 1991. 70 s., ill. 80 kr.

Ved at anskaffe sig et fotografiapparat og bruge det flittigt livet igennem, skabte Frits Madsen muligheden for, at der mange år senere, og i 100-året for

hans fødsel, kunne laves et usædvanligt billedværk. Forfatteren til bogen, Erik Bartram Jensen, har af de over 1000 billeder, det blev til, udvalgt 53, der dækker en periode fra 1915 til 1937 i Frits Madsens liv.

Ønsker man at læse om Frits Ludvig Madsens liv i en sammenhæng, så findes hans biografiske data i indledningen til bogen.

Enken Magda Madsen og sønnen Karl Aage Madsen har stillet billederne til rådighed og været behjælpelige med de ledsagende oplysninger. Familielivet er da også motivet på mange af billederne, men også mange arbejdspladsbilleder fra ophold i både Sverige og i Nord- og Midtjylland er valgt ud. De fører os rundt på de forskellige arbejdspladser, Frits Madsen har haft. Ret unikke er billederne fra de mejerier, han arbejdede på i Sverige. De røber hans fascination for dampmaskiner. Det er så afgjort mejerimaskinerne, der er fotoobjektet, selv om arbejdskammeraterne også får lov til at være med på et hjørne. Denne fascination resulterer i, at han efterhånden ender som fyrbøder efter hjemkomsten til Danmark i 1917.

Arbejdspladsbillederne fra Bælum i Nordjylland, hvor Frits Madsen opholdt sig frem til 1925, viser stadig fotografens interesse for maskinerne, men de afslører også et godt arbejdskammeratskab, og ikke mindst Frits Madsen som en spøgelfuld person med lyst til at lege med kameraet.

I Bælum træffer Frits Madsen sin kone, og de får sønnen Karl Aage. Familien flytter til Bruunshaab ved Viborg i 1925.

Familieliv, fritid og samvær med venner er motivet på langt de fleste billeder i perioden 1925–37. Situationerne på billederne vil mange ældre kunne genkende, og de udgør et stykke kulturhistorie, som unge kan have fornøjelse af at stifte bekendtskab med.

For at give et ensartet indtryk er alle billederne bruntonet, også de nyere, dvs. dem fra 1930'erne.

Frits Madsen er ikke fotografen til alle billederne, men til langt hovedparten af dem. Man har vist fotografen respekt og fulgt hans instrukser. Med andre ord er der tale om opstillingsbilleder, der ikke desto mindre med hvert enkelt fotografi netop viser situationer fra en arbejderhverdag og tilsammen giver et billede af et arbejderliv i mellemkrigstiden.

Det er mest stille og afdæmpede billeder, og dermed adskiller bogen sig fra mange andre billedværker, hvor spektakulære situationer eller fotografisk professionalisme toner frem i billederne. Derfor kan oplevelsen ved at bladere i bogen sammenlignes med den man har, når man bladrer sit eget familiealbum igennem. Der stilles krav til hukommelsen og fantasien, hvilket på den anden side er med til at udvide oplevelsen og give den en ekstra dimension.

Billedteksten hjælper én på vej. Den indfanger situationen og giver supplerende oplysninger til hvert enkelt billede. Enkelte steder tolker den også

situationen, men den bevæger sig ikke ud over billederne for at give en sammenhængende historisk beskrivelse af perioden. Det har heller ikke været intentionen. Erik Bartram præsenterer læseren for et billedmateriale, som først og fremmest selv skal formidle en livshistorie. Titlen siger det, det er »Madsens billeder«.

Karen Kræmer

Rud Kjems og Niels Mortensen (red.): Et almindeligt hjem – bare større. P. Sabroes Børnehjem i Skive 1920–1991. Skive 1991. 84 s., ill. 85 kr.

Den socialdemokratiske politiker Peter Sabroe var i årene omkring århundredskiftet særdeles aktiv i agitationen for bedre kår blandt samfundets svageste – ikke mindst forældreløse børn og børnehjemsbørn. Peter Sabroe omkom i 1913 ved en togulykke. Et større pengebeløb blev efter ulykken indsamlet med det formål at skabe et børnehjem, der skulle virke i Sabroes ånd. Børnehjemet blev bygget i Skive i 1920, og bogen »Et almindeligt hjem – bare større« skildrer forholdene omkring hjemmet. Værket er også et eksempel på, hvorledes beskrivelser af forholdene på en lokal institution afspejler konsekvenserne af den førte socialpolitik i Danmark.

Bogen er inddelt i en række artikler. Niels Mortensen indleder med en lille skildring af Peter Sabroe og hans agitationsvirksomhed omkring århundredskiftet og fortsætter med at redegøre for oprettelsen af hjemmet i Skive i 1920. De to første bestyrerinder på Sabroes Børnehjem fandt aldrig den rette ånd, og hjemmet var i starten et så varmt emne i den lokalpolitiske debat, at balladen bl.a. kostede to ledere i Skive arbejderbevægelse deres fortsatte politiske karriere. Men med forstanderinden Laura Øthers ansættelse i 1925 blev der ro omkring hjemmet, og i 35 år var hun alle børnenes kærlige plejemor. Hun opbyggede en række traditioner, som er så vigtige for børn, hun var deres advokat, hvis de blev drillet i skolen, og hun skaffede dem gode lærepladser. Bogen gengiver på grundlag af samtaler med tidligere børnehjemsbørn fine skildringer af dagligdagen, som børnene oplevede den.

Målsætningen på hjemmet var helt frem til 1960'erne at skabe et hjem for børnene, der var så tæt på det normale, som man kunne komme. Gennem indtrykkene fra de mange interviews, som er bogens hovedkilde, fornemmer man, at det lykkedes. Men samtalerne med børn og personale afslører også, at vores ændrede samfundsmønster og den ændrede socialpolitik, som blev fremherskende fra slutningen af tresserne, ikke ensidigt tilgodeså børnenes tarv.

»Velfærdssamfundets« fremvækst betød, at Sa-

broe fik færre børn af forsørgelsesmæssige årsager. I stedet kom der flere og flere af behandlingsmæssige grunde. En overgang var det børn fra børnepsykiatriske afdelinger. Herefter var det børn, tvangsfjernet fra hjemmet, men med korte ophold på hjemmet indtil de skulle i (skiftende) familiepleje. Senere var det spædbørn til adoption og sidst kriseramte mødre med børn samt unge på pensionat. Denne sik-sak kurs – som faldt sammen med bistandslovens indførelse i 1976 og amtets overtagelse af hjemmet – gjorde det ikke længere muligt at opretholde målsætningen at skabe et egentligt hjem for børnene. Fundamentalt for børns trivsel er tryghed og omsorg og en overskuelig hverdag med traditioner og en fast rytme. Virkeligheden var en anden med konstante ind- og udskrivninger af børn, unge og mødre, et enkelt år 59 flytninger, alt sammen i et hæsblæsende forsøg på at leve op til bistandslovens tanker om at få børnene tilbage i deres miljø så hurtigt som muligt. De samme børn var på børnehjem nogle få uger, så hos familie eller plejefamilie, herefter tilbage på institution, alt imens fortravlede og velmenende pædagoger og sagsbehandlere trak i hver sin retning. Trygheden på hjemmet var svær at finde. Tilmed var det heller ikke fra myndighedernes side længere ønsket, at personalet boede på institutionen, så børnene havde de samme voksne i nærheden døgnet rundt. 11-timers reglen fra 1981 fjede blot spot til skade. Den gav endnu flere vagtskifter, week-enderne blev slået totalt i stykker, og børnehjemmet måtte af samme grund opgive at bruge dets sommerhus ved Sallingsund. Viborg amt lukkede efter en prioriteringsdebat børnehjemmet i 1991.

»Et almindeligt hjem – bare større« er en velskrevet bog, der giver et godt indblik i tilværelsen på P. Sabroes Børnehjem. Indirekte giver skildringen som nævnt også et indtryk af, hvordan vores socialpolitik har virket og virker i praksis, og kan værket inspirere andre til at stille skarpt på den problemstilling, vil det givet være i Peter Sabroes ånd.

Hemming Ringgaard Lauridsen

Hans Kirchhoff (red.): »1940 – Da Danmark blev besat. Historisk status på 50 års afstand«. Institut for Samtidshistorie ved Københavns Universitet, ekspedition: C. A. Reitzels Forlag. 1990. 75 s. 135 kr.

Som ventet udkom i 50-året for den tyske besættelse af Danmark adskillige bøger både om den 9. april og om besættelsen i det hele taget. At Institut for Samtidshistorie ved Københavns Universitet sprang med på den vogn skal ikke beklages, for det er der kommet en læseværdig lille bog ud af.

Bogen indeholder seks afsnit, som bortset fra tilføjelser og justeringer er identiske med de seks

forelæsninger, medarbejdere ved det daværende Institut for Samtidshistorie (i dag Institut for Historie) afholdt i februar og marts 1990 under læstitlen »1940 – Da Danmark blev besat«.

Hensigten med forelæsningsrækken, der var noget af et tilløbsstykke, var at komme den forventede mediebølge omkring 50-året i forkøbet og sætte viden og indsigt op mod de mange myter, der stadigvæk findes om besættelsestiden.

I bogens første tre afsnit undersøges spørgsmålet om, hvorfor Danmark blev besat og om regeringens handlemåde. Bogens sidste tre afsnit behandler spørgsmålet om den hjemlige politiske reaktion på besættelsen, om en eventuel nazistisk magt- overtagelse i Danmark og om arbejderens sociale og økonomiske vilkår.

I bogens indledende afsnit »Ene og svag. Danmarks sikkerhedspolitik i 1930'erne« betegner Carsten Due-Nielsen kapitulationen den 9. april som »en logisk konsekvens« af den socialdemokratiske radikale Stauning-Munch-regerings forsvars- og udenrigspolitik gennem de foregående år. Tendensen i 30'ernes sikkerhedspolitik var et skift fra en engelskvenlig neutralitet til en stort set passiv tilpasning til tyske ønsker og krav. Due-Nielsen mener, det er svært fælde nogen entydig dom over periodens sikkerhedspolitik. For så vidt landet blev besat kan den karakteriseres som en fiasko, mens den på den anden side kan karakteriseres som en begrænset succes, hvis målet var at sikre landet mod store tab af liv og ødelæggelser.

Med udgangspunkt i en af den store tyske militæreteoretiker Karl von Clausewitz' centrale læresætninger (»krigen er en fortsættelse af politikken med andre midler«) redegør Carl-Axel Gemzell særdeles veloplagt for henholdsvis den allierede og den tyske militære planlægning mod Skandinavien. Uenigheder mellem Frankrig og England gjorde, at mineudlægningen i de norske farvande først fandt sted den 8. april 1940, og, som den følgende dag viste, for sent til at få indflydelse på den tyske aktion. De allierede tog udstrakt hensyn til de neutrale staters rettigheder – et hensyn der lå fjernt for såvel den politiske som den militære ledelse i Tyskland. Den tyske krigsførelse havde, pointerer Gemzell, gennem mange år fjernet sig stadig mere fra den clausewitzske læresætning og var efterhånden blevet mere og mere mål-middelorienteret, hvilket understreges af, at det tyske udenrigsministerium blev informeret om angrebet mod Danmark og Norge på et meget sent tidspunkt, men den kortsigtede gevinst af den mål-middelorienterede krigsførelse kunne ikke opveje ulemperne på længere sigt.

Besættelsestidshistorikeren Hans Kirchhoffs indlæg fokuserer på regeringens kapitulationsbeslutning den 9. april, og undervejs gør han op med bl.a. Rostock-myten og myten om Middelgrundsførtets kanon. Kirchhoff undersøger regeringens vurderinger af situationen op til den 9. april, og hvilke konsekvenser man drog heraf. Kirchhoff er

af den opfattelse, og det er et punkt, der fortsat er megen diskussion om, at regeringen ikke kan lastes for at have prisgivet forsvaret – og landet – den 9. april. Kirchhoff fremfører, at det er »en let sag i dag at udskille de signaler, der klart peger frem mod invasionen«, men at politikerne dengang måtte forsøge at orientere sig i de mange modstridende efterretninger, som også pegede i andre retninger end en besættelse. Regeringen ville desuden for alt i verden undgå handlinger, der kunne provokere tyskerne, hvilket var grunden til, at hærens anmodninger om mobilisering afvistes både den 6. og 8. april. Den 9. april kapitulerede Danmark efter få timers kamp, og de 13 danske soldater, der dræbtes, var prisen for den symbolske modstand. Kirchhoff konkluderer, at regeringens handlinger gennem aprildagene var præget af kontinuitet.

Som bekendt fortsatte regeringen, der hurtigt blev udvidet med tre venstremænd og tre konservative, sit virke efter den 9. april. I løbet af sommeren 1940 blev det såkaldte nimbandsudvalg (to repræsentanter fra hvert af de fire gamle partier samt en fra Retsforbundet) nedsat for at styrke det nationale samarbejde. Dette udvalg udviklede sig nærmest til en minirigsdag, en styreform, Henrik S. Nissen i afsnittet »Demokratiet i defensiven« karakteriserer som »et étpartisystem«. Modstandere af det parlamentriske system, bl.a. Højgaardkredsen og Danmarkskredsen, ønskede landet styret af såkaldte eksperter frem for politikere, og regeringsændringen den 8. juli 1940, hvor Scavenius afløste Munch som udenrigsminister og Gunnar Larsen blev trafikminister, vurderes af Nissen som en indrømmelse til netop disse kræfter. På samme tidspunkt vandt alansen, det klareste udtryk for den nationale vækkelse, frem, og den kædedes i den følgende tid, takket været bl.a. Dansk Ungdomssamvirkes store indsats, sammen med demokratiet – bemærkelsesværdigt nok netop i krigens mørkeste måneder.

I og med den tyske besættelse af Danmark opstod spørgsmålet om en nazistisk magtovertagelse, et spørgsmål, Karl Christian Lammers undersøger i afsnittet »Nazistisk styre i Danmark? De danske nazister og besættelsen 1940«. Frits Clausens DNSAP med dets ca. 2% af stemmerne ved valget i 1939 krævede allerede dagen efter besættelsen at få overdraget magten. Imidlertid ønskede tyskerne ikke noget regeringskifte på det tidspunkt, men spørgsmålet aktualiseredes, efter at Frankrig var rødt over ende i sommerens løb. Da fandt kravet støtte blandt tyske partifolk og SS, mens folkene i værnemagten og Udenrigsministeriet stort set var afvisende, da man her mente, forhandlingspolitikken på kort sigt bedre tilgodeså tyske interesser, og sidstnævnte holdning blev udslagsgivende.

Therkel Stræde fokuserer i bogens sidste afsnit »Alle i samme båd? De danske arbejdere i besættelsens første år« på tysklandsarbejderne. Dem var der ca. 100.000 af under hele krigen, og alene i 1940 rejste ca. 30.000 danske mænd og kvinder til

Tyskland for at arbejde. Til gengæld for den danske arbejdskraft leverede Tyskland kul til Danmark – en aftale, de danske myndigheder i lyset af tyskernes åbenbare interesse i opretholdelsen af en dansk produktion efter Therkel Strædes opfattelse var lidt for villige til at indgå. Kun 2-4% af de breve, de danske arbejdere sendte hjem fra Tyskland, var tyskvenlige i deres indhold ifølge datidige opgørelser fra den tyske efterretningstjeneste. Langt den overvejende del af tysklandsarbejderne drog således ikke sydpå på grund af nazisimpatier, men på grund af bl.a. arbejdsløshed og trusler om udelukkelse fra socialhjælp. Afsnittet afrundes af en redegørelse for den sociale og økonomiske udvikling i besættelsens første år.

Det er ikke risikofrit at omsætte en foredragsrække om et emne som det foreliggende til bogform – ikke mindst forskellen mellem det talte og det skrevne ord taget i betragtning. Men resultatet er vellykket. For den forudsætningsløse er bogen en grundig indføring i emnet, men også den, der i forvejen har kendskab til emnet kan med udbytte læse bogen, da forfatterne også fremlægger resultaterne af deres forskning deri. Den der agter at fordybe sig i bogens emne og eventuelt efterprøve nogle af forfatternes fortolkninger vil muligvis beklage, at bogen ikke er forsynet med noter (for ikke at skræmme potentielle læsere væk må man gå ud fra) og vil være henvist til listen over udvalgt litteratur bagest i bogen.

Claus Øgendahl

Tagte Kampmann: Kun spiren frisk og grøn ... Lærerruddannelse 1945-1991. Odense Universitetsforlag 1991. 284 s., ill., 258 kr.

Især i forbindelse med udforskningen af besættelsens historie kendes dilemmaet: Er det aktørerne – der levede med i de faktiske begivenheder og stadig kan erindre detaljerne i forbindelse med de enkelte hændelser – eller er det forskerne – der har et omfattende kildemateriale til rådighed og besidder et overblik over hele udviklingen – der bedst kan fortælle os, hvordan det hele egentlig hang sammen? Hvem skal vi tro på, når de erfarne og de kyndige bedømmer et historisk forløb helt forskelligt?

Hvis emnet er lærerruddannelsens nyere historie, vil den diskussion være helt overflødig, fordi den mest erfarne aktør er identisk med den kyndigste forsker. Tage Kampmann har været tilknyttet seminarieverdenen som lærer, som rektor, som organisationsmand, som censor og som embedsmand i Undervisningsministeriet, men han har også gjort karriere som seniormedarbejder ved Institut for dansk Skolehistorie ved Danmarks Lærerhøjskole. Instituttet har siden 1986 arbejdet med et værk i

tre bind om dansk læreruddannelses historie gennem 200 år, og projektets første udgivelse er et resultat af Kampmanns studier siden 1988.

Metodisk er arbejdet interessant som følge af forfatterens særlige forudsætninger og personlige egenskaber. Enhver, der har mødt Tage Kampmann, vil vide, at han dels har en formidabel hukommelse og dels mange meninger om det danske uddannelsessystem. Der er her tale om en forfatter, der både har et usædvanlig stort fond af viden, erfaringer og meninger om sit emne og samtidig besidder den faglige disciplin, der fører til en systematisk efterprøvning af synspunkterne. Et problem i den forbindelse er, at litteraturen om dansk læreruddannelses historie er overordentlig sparsom, og derfor vil kildestudier ofte være den eneste farbare vej. Men denne forfatter er imidlertid selv en vigtig kilde, og da han omhyggeligt sørger for at skaffe dokumentation, ja, så oplever læseren det usædvanlige, at en forfatter henviser til sine egne fortidige overvejelser og handlinger. Faktisk diskuterer Tage Kampmann flere steder synspunkter, der i sin tid blev fremført af Tage Kampmann, og han giver ikke sig selv ret hver gang! Det er bemærkelsesværdigt, at han i hele sin tekst forstår at holde den fornødne balance, så fremstillingen hverken i form eller indhold tipper over og bliver til erindringer. Det er i sig selv en bedrift.

Kampmann belyser emnet fra mange synsvinkler og er ikke karrig med at lægge sine iagttagelser frem. Det er blevet en stofnættet, men aldrig kedelig bog, fordi forfatteren næsten på hver side serverer en saglig eller en personlig pointe. To synsvinkler – den kulturhistoriske og den uddannelsespolitiske – synes især at dominere.

Lærere er jo pr. definition kulturbærende, og samfundsudviklingen afspejles automatisk i den pædagogiske debat. Derfor fortæller debatten om lærernes uddannelse meget om en tid. Det var i periodens begyndelse enelæreren – »manden fra ploven«, der skulle kunne undervise i alle fag – der var læreruddannelsens mål, og han afløstes gradvist af en ny lærertype, som man kunne kalde teamlæreren – ham der fungerer bedst blandt kolleger. Seminarieeleverne (eller som de nu hedder »de lærerstuderende«) udsattes for større krav i de pædagogiske fag, der kom eksamen i de fleste fag, og mødepligten forsvandt. Konsekvenserne blev mærkbare både for undervisningen og for gennemførelsesprocenten. Fagrækken havde for første gang i hundrede år ændret sig, og de nye lærere blev udrustet med faglige og pædagogiske specialer. Hele denne omstilling har haft Kampmann som deltager på nærmeste hold, og en central tese hos ham er, at seminarierne var og forblev isolerede fra de øvrige uddannelsesinstitutioner. Isolationen skyldtes oprindeligt seminariernes højskolepræg, og når der kom forsøg på at bryde den ved f.eks. at uddanne folkeskole- og gymnasialærere sammen på RUC, blev de meget hurtigt stoppet. Der var modstand både blandt politikerne og

blandt seminarielærerne, og den proces at få bjerget seminarierne fra Direktoratet for folkeskolen over til Direktoratet for de videregående uddannelser var ikke ukompliceret. Der synes at være belæg for Kampmanns tese – både når det gælder samarbejdet mellem uddannelsesinstitutionerne, og når det gælder selve seminariemiljøet. Forfatteren illustrerer dette både ved at redegøre for den pædagogiske debat og ved at indsætte små stykker om »dagliglivet« på seminarierne.

At skolelovgivningen er et velegnet objekt for politologiske undersøgelser ved vi bl.a. fra Henning Bregnsbos analyse af 1958-skolelovens tilblivelse (1971), og nu har Kampmann i detaljer blotlagt, hvordan læreruddannelsespolitikken bliver til. Det aflæses måske allertydeligst i forbindelse med skildringen af de lokal- og landspolitiske interessermodsatninger, der opstod i forbindelse med oprettelse og nedlæggelse af seminarier. De saglige d.v.s. de pædagogiske og de planlægningsmæssige hensyn blev meget hurtigt nedtonet, når der skulle træffes beslutninger. Det gælder for 50'erne, hvor der oprettedes ti nye seminarier, og det gælder for 80'erne, da kampen stod om, hvordan man kunne få reduceret antallet af seminarier. »Det viste sig som altid umuligt at føre en rationel, logisk saglig seminariepolitik«, skriver Kampmann et sted, og hans detaljerede analyse viser, hvilke reelle betingelser der var inden for denne del af uddannelsespolitikken.

Med sin gennemarbejdede, velskrevne og nuancerede undersøgelse har forfatteren givet os værdifuld ny viden om dansk uddannelseshistorie, og der er ingen tvivl om, at enhver, der arbejder med læreruddannelsens nyere udvikling, nødvendigvis må konsultere Tage Kampmanns fremstilling.

Søren Ehlers

Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig – et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841 – 1891 – 1921 – 1991. Studiefælle ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 1991. 184 s., ill. 130 kr.

Arkivar Lars N. Henningsen fra arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig har i denne bog givet en oversigt over det danske biblioteksarbejde syd for Skelbækken i anledning af 150-året for oprettelsen af det første danske »læsebibliotek« i Flensborg, og den historiske fremstilling, der dækker tiden frem til 1970, suppleres af et kapitel om udvikling og tendenser 1970–91 af bibliotekets leder ved jubilæet, overbibliotekar Jørgen Hamre. De to forfattere har endelig overladt det til den kunstkyndige Viggo Böhrnsen Jensen at skrive om kunst på biblioteket – ikke så underligt, for det er faldet i dennes lod bl.a. at skrive om den stærkt omdiskuterede skulptur af kunstneren Ib Braase

(»Atelier mellem grænser«), der i 1989 blev opstillet i bibliotekets atriumgård. Skulpturen er finansieret af Statens Kunstfond, og den vakte efter afsløringen en betydelig folkelig forargelse og presstorm. »Resterne fra en byggeplads« var en af de mere milde betegnelser, der blev anvendt, men efter nogen diskussion har bibliotekets bestyrelse nu øjensynlig endelig afgjort, at man ønsker at beholde kunstværket.

I fire kapitler skildrer Lars Henningsen de danske bibliotekers udvikling i Sydslesvig fra 1841. Fra oprettelsen af biblioteket i Flensborg og frem til krigen i 1864 (kapitel 2) myldrede bogsamlingerne frem i Sydslesvig, men resultaterne af arbejdet blev kun små. Efter nederlaget skulle der gå et par årtier, før de dansksindede igen var klar til et videregående biblioteksarbejde i landsdelen, og det var endda en sandhed med modifikation, for det »centralbibliotek«, der skabtes i rigsdagsmand Gustav Johannsens villa »Margretesminde« i Flensborg fra 1891, var først og fremmest rettet mod selve byens danske og de dansksindede nord-slesvigere (kapitel 3). Og i øvrigt førte dette lidet folkelige bibliotek i sine 30 år en stille tilværelse. Det var nærmest et postordrebibliotek.

Et væsentligt afsnit (kapitel 4) udføres af beskrivelsen af Flensborghus Bogsamling, som blev »Margretesminde« bibliotekets afløser fra 1921. Enkeltpersoner, gamle og nye foreninger og den danske stat stod bag, og det var helt i tråd med statsminister Niels Neergaards ord til de danske sydslesvigere: »I skal ikke blive glemte«. Samlingens ledelse varetoges i de første år af den uregerlige og ærkeære Viggo Julius von Holstein Rathlou, som imidlertid snart kom på kant med tilsynsrådet og blev afskediget. Forfatteren forbigår heller ikke en anden af de særprægede personer, der spillede en rolle i Flensborghus-samlingens første år, og hvis morgenmad i hvert fald ved én lejlighed blev indtaget på biblioteket og bestod af rundstykker og portvin. Hendes foretagsomhed i kampen for at vinde lånere gik endda så vidt, at hun efter at have lånt penge til en mejerist faldt bød oste på biblioteket for at få pengene hjem! I øvrigt forsøger Lars Henningsen ikke at lægge skjul på den store rolle, de danske ugeblade spillede for det danske biblioteksarbejde i landsdelen i denne periode.

Forfatteren gør undervejs ofte opmærksom på den store hjælp og klare inspiration fra biblioteksfolk og grænselandsinteresserede i kongeriget, men har naturligvis også blik for de særlige forhold, der gjorde sig gældende i Sydslesvig, og som bl.a. trådte tydeligt frem efter 2.verdenskrig med det store opsving for den danskorienterede hjemstavsbevægelse efter Tysklands sammenbrud (kapitel 5). Vanskelighederne ved at tilfredsstille bog-

hungeren var mange – englænderne nærrede langt fra noget ønske om at hjælpe det danske kulturarbejde, og de mange bøger, som blev indsamlet i Danmark, var for en stor dels vedkommende uegnede til biblioteksbrug. De ville blot skræmme kunderne væk. Men samtidig øgedes støtten fra dansk side, og selv om man i en periode fra omkring 1950 til midten af 1960'erne kunne notere faldende udlån, lykkedes det at komme igennem med bygningen af et nyt centralbibliotek i Flensborg, indviet 1959 og senere udvidet betydeligt i 1980'erne. Det nye bibliotek var ved indvielsen i 1959 nærmest et tilløbsstykke for danske biblioteksfolk, der skulle se de gode forhold, man havde fået i Flensborg, og biblioteket udvidede ligesom bibliotekerne nord for grænsen snart spektret med nye materialer og nye opgaver. Biblioteket blev et kulturcentrum.

De fire kapitler suppleres af en beretning om de historiske institutter (Studieafdelingen og Arkivet), der har specielt bud til de historisk interesserede. Studieafdelingen har fra begyndelsen i 1963 først og fremmest stået for en betydelig række af udgivelser med emner inden for den dansk-sydslesvigske historie, og arkivet er fra 1989 en selvstændig afdeling, der er i færd med at skabe sig en position som det centrale arkiv for danske arkivskabere i Sydslesvig – det være sig firmaer, foreninger, institutioner eller privatpersoner.

Lars Henningsens grundige og indsigtfulde bidrag til bogen indledes pudsigt nok med et pædagogisk sammendrag. Det fungerer imidlertid udmærket, og forfatteren har benyttet lejligheden til her at få afviklet en hel del af den nødvendige statistik, således at den ikke tager livet af de øvrige kapitler om udviklingen frem til 1970.

Der er udpræget forskel på fremstillingsformen i Lars Henningsens og Jørgen Hamres bidrag. Det sidste er mere springende og veksler ofte mellem statusprægede opgørelser og programmatisk udtalelser og rejser det kendte spørgsmål i forbindelse med jubilæumsskrifters nyeste dele: Skal man lade historien skrive af den kyndige betragter udefra, der trods alle kvaliteter højt har gjort en lille del af udviklingen med, eller skal den erfarne leder gennem en vigtig udviklingsperiode selv tage ordet og udlægge det, der skete, med de mange faremomenter, en sådan »selvspejling« indebærer? Der er – efter anmelderens opfattelse – ikke noget endeligt svar på dette spørgsmål, men denne bog viser så tydeligt som noget de to forfattertyper over for hinanden.

Den fint illustrerede bog afsluttes med kilde- og litteraturoversigter, biblioteksstatistik m.v. for 1989–90 samt fortegnelser over bibliotekets og studieafdelingens udgivelser gennem årene.

Jørgen Thomsen